

Béna

A JókK. óta adatható és az EtSz.-től, valamint a SzófSz.-től ismeretlen eredetűnek tartott *béna* melléknevünkről Török Gábor (MNy. 53: 229) azt a véleményét nyilvánította, hogy szláv jövevény, mégpedig az összláv **běda* 'szükség, Not' főnév melléknévi **bědnъ* származékának az átvételével van dolgunk. Kimutatta a szláv melléknevet az ógyházi szlávból, az oroszából, a szlovákból és a horvátból. A legtöbb figyelmet a szlovák *biedny* 'nyomorúságos, inséges, földhözragadt szegény, szegényes, szűkös, sanyarú, satnya, senyvedő' melléknévre fordította. Mint írta: „A magyarba a melléknévnek nőnemű, esetleg semlegesnemű alakja került át” (i. h.). Kitért a *dn* > *nn* hasonulásra és a *nn* > *n* rövidülésre, továbbá a 'nyomorult' → 'nyomorék, erőtlen, béna' jelentésszűkülésre is.

A TESz. (1: 278) bizonytalan eredetűnek, talán szláv, esetleg szlovák jövevénytől minősítette a *béna*-t. Hozzátette: „E származtatásnak — a jelentéstani nehézségeken kívül — némileg az is gyengéje, hogy a *dn*-es alakok a magyarban viszonylag későiek.” — Az EWUng. 1992-ben megjelent első füzet (95) lényegében megismétli a TESz. vélekedését, de kiegészítőleg megemlíti, hogy a mai ifjúsági nyelvben a *béna* használatos 'ügyetlen; hülye' jelentésben is.

Török Gábor 1994-ben (MNy. 90: 184) vitába szállt a TESz. *béna* szócikkével (az EWUng. 1. füzet, úgy látszik, még nem volt a keze ügyében), és arra mutatott rá, hogy a mai ifjúsági nyelvben „személyre, személyi sajátságra vonatkoztatva ... a *béna* járja 'nyomorult, nyomorúságos, megvetendő (alak), bárgyú, ügyefogyott, tehetetlen (személy)' jelentésben. Élhetett ez a jelentés lappangva korábban is, ha meg nem, a gyors és teljesen logikus metonimikus jelentésváltozás, illetve j e l e n t é s - v i s s z a v á l t o z á s ékes példája.” (I. h.) Végkövetkeztetése: „továbbra

sem »bizonytalannak«, hanem nagyon is valószínűsítetten szláv, szlovák eredetűnek tartom a TESz.-szel szemben a *béna* szót” (MNy. 90: 185).

A továbbiakban ifjúsági nyelvünk *béna*-ját veszem szemügyre. Már szótározva is van: 1995: „*béna*: ügyetlen, gyenge; szerencsétlen küllemű; buta. *Ne légy már olyan ~!*”, „*bénázik*: ügyetlenkedik, szerencsétlenkedik. *Mit ~ itt ez a gyógyegér* [= vékony, szerencsétlen küllemű fiú]?” (Kardos Tamás—Szűts László: Diáksóder. Hogyan beszél a mai ifjúság? Bp., é. n. [1995.] 34.) A *hadibéna*-t (i. m. 89) az ifjúság ugyanabban az értelemben használja, mint a *béna*-t. A *hadi*-előtag feltehetően a *hadirokkant* sugallta.

Török Gábor érvelését elfogadva magam is azt tartom, hogy a diáknyelvi *béna* szerves tartozéka a 'mozgásképtelen' jelentésű köznyelvi *béna*-nak, abból fejlődött. Mégis szeretnék rámutatni egy Horvátországban és Hercegovinában használatos szerb-horvát főnévre, amely összecseng a mi *béna*-kkal és jelentés dolgában eléggé közel van a diáknyelvi *béna*-hoz. Vö. szerb-horvát *bená* 'mamlasz, tökfilkó, fajankó' (SzbhvMSz. 1: 61). Származékai: *benast* 'együgyű, oktondi, tökfefű, félkegyelmű', *benav* 'ua.', *benaviti* (*se*) 'idétlenül fecseg; zöldeket/badarságokat (össze)beszél; együgyűsködik, hülyéskedik, bolondozik, idétlenkedik' (uo.; vö. HASz. 1: 230—1). L. még szlovén *bená* 'tökfej, buta alak' (Pleteršnik 1: 19; SSKJ. 1: 117). A szerb-horvát és szlovén *bená* az oszmán-török *bön* 'buta, idióta' átvétele. (L.: HASz. 1: 230; Škaljić: Turcizmi 135; Skok: EtRj. 1: 137; Bezlaj: EtSl. 1: 17.)

Származás tekintetében a diáknyelvi *béna* és a szerb-horvát *bená* más-más szó; nincs közük egymáshoz. Érdekes hasonlóságuk merő véletlen. Egyébként is Kardos és Szűts diákszótárát vizsgálva az tűnik szembe, hogy a diáknyelv újabb jövevényelemeinek két fő forrása van, mégpedig az angol (*bájbáj* 'szervusz', *denszel* 'táncol', *dzsipszi* 'cigány', *halidéz* 'tanítási szünet', *láv* 'szerelem', *mani* 'pénz', *namber van* 'elégtelen jegy, egyes', *naszing* 'jelentéktelen dolog', *kisszel* 'csókolózik', *vaccsol* 'bámul, néz; figyel' stb.) és az orosz nyelv (*jegyinyica* 'elégtelen jegy, egyes', *karandás* 'ceruza', *katyusa* 'puska, tiltott segédeszköz dolgozatírásnál', *rabóta* 'munka', *trojka* 'közepes, hármas jegy', *pityorka* 'ötös jegy' stb.). Kétségtelenül szerb-horvát eredetű jövevényt mindössze egyet találtam, a 'Polski Fiat' jelentésű *fityó*-t (Kardos—Szűts 62). Ez a szerb-horvát *fića* 'kis Fiat kocsi' (<: *Fi(at)+ća*) átvétele. Megvan a vajdasági magyar diáknyelvben is (l. Matijevics Lajos: A vajdasági magyar diáknyelv. Újvidék. 1972. 138). Lehet, hogy a Vajdaságból kiindulva terjedt el szélesebb körben.

Kiss Lajos